

УДК 316.422.4: 354

СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН СІНГАПУРУ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЛІ КУАН Ю

Маулік С. С.

*аспірант кафедри теорії та практики управління Факультету соціології і права,
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»*

В публікації розглянуті питання соціального становлення та розвитку країни, що розвивається у постколоніальний період середини ХХ ст. Наведено приклади практичних соціальних інновацій, які призвели до модернізації соціальних інститутів та інфраструктури Сінгапуру. Проаналізовано досвід соціального розвитку Сінгапуру та можливості застосування успішних сінгапурських практик в Україні.

В публикации рассмотрены вопросы социального становления развивающейся страны в постколониальный период середины ХХ в. Приведены примеры практических социальных инноваций, которые привели к модернизации социальных институтов и инфраструктуры Сингапура. Проанализирован опыт социального развития Сингапура и возможности применения успешных сингапурских практик в Украине.

This publication studies societal establishment and progress of the developing country in the post-colonial period of the mid-twentieth century. Examples of practical social innovations that led to the modernization of Singapore social institutions and infrastructure were studied. The analysis of Singapore social development was made and possibilities to use successful Singapore practices in Ukrainian current situation were mentioned.

Ключові слова: Сінгапур, соціальні інновації, інноваційний розвиток, модернізація.

Постановка проблеми. 9 серпня 2015 року Республіка Сінгапур урочисто відсвяткувала своє 50-річчя. Постає питання – яким чином країна без будь-яких природних ресурсів змогла протягом життя одного покоління відбутися як національна держава та побудувати економіку рівня найрозвинутіших країн світу? Навіть засновник Сінгапуру – Лі Куан Ю, під час численних інтерв'ю зазначав, що Сінгапур не збирався відбуватися як окрема держава, адже з початку не існувало жодної з національних та державотворчих компонент – ні однорідного національно-гомогенного населення, ні єдиної мови, ні спільної культури та навіть історії.

Творець «сінгапурського дива» не дарма зазначав важливість саме соціальної компоненти держави, адже мешканці Сінгапуру, під керівництвом та постійним соціальним інжинірингом свого лідера, спромоглися побудувати «соціальну державу ХХІІ століття». У сучасній соціологічній літературі відсутня достатня кількість наукових рефлексій стосовно впливу сукупності соціальних факторів на суспільні трансформації Сінгапуру. Разом з тим, сьогодні цілком очевидним є розуміння того, що тільки пропозиції нових соціальних ідей та методів їх застосування, здатні створювати динамічні та проактивні суспільства, які будуть успішні у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукову літературу, яка використовувалась в нашому дослідженні, умовно можна розділити на дві великі групи: праці, які зосереджені на теоретико-методологічних питаннях соціальних інновацій, та дослідження, присвячені саме становленню та розвитку Сінгапура як соціальної держави та ролі Лі Куан Ю у керуванні соціальним розвитком цієї країни.

До робіт першої групи відносяться праці класиків, таких як відомий австрійський економіст І. Шумпетер, який вперше використав і науково обґрунтував термін «інновації». Аналізуючи питання економічного розвитку [1], Шумпетер досліджував проблему співвідношення економіки та інновацій, а також порівняв соціалістичний та капіталістичний спосіб суспільного виробництва, в тому числі з точки зору їх наукового та інноваційного потенціалу і як інноваційного середовища [2]. У роботі «Теорія економічного розвитку» вчений визначив інновації як будь-які зміни з метою впровадження і використання нових товарів, ринків і форм організації і стверджував про новий тип підприємця, про «новатора» як свого роду суб'єкта соціально-історичної дії.

Істотний внесок у теоретичні обґрунтування інноваційних стратегій країн, а також у дослідження співвідношення інноваційних процесів та економічних циклів внесли англійський економіст К. Фріман [3] і скандинавський дослідник Б. Лундвалл [4]. Під інновацією вони розуміли інтерактивний процес, увівши в науковий обіг термін «національна інноваційна система». Серед наукових досліджень, в яких досліджуються актуальні проблеми інноваційного розвитку і питання цілеспрямованого державного управління соціальними інноваційними процесами, необхідно назвати праці З. Баумана, Н. Бірюкова, Дж-А. Гобсона,

П. Друкера, Т. Куна, С. Лема, Г. Малінецкого, А. Пригожина, Е. Тоффлера, Ф. Вебстера, Ф. фон Хайєка, та інших.

Аналіз умов швидких соціальних перетворень уперше здійснив видатний французький соціолог 20-го століття Мішель Крозьє. У своїй теорії Крозьє відстоює нову логіку перетворень, виходячи з реалій постіндустріальних суспільств. Він робить акцент на людських аспектах соціального розвитку суспільства і обґрунтовує необхідність нового підходу до використання людських ресурсів через «обережну» стратегію «навчання» індивідів новій поведінці і новим моделям взаємин у соціальному просторі [5].

В подальшому великий внесок у розуміння процесу змін у житті людських суспільств здійснив польський соціолог П. Штомпка. Суспільство та історія створюються завдяки колективним діям людей, головними носіями яких є соціальні рухи. Вони трактуються автором як форми колективної мобілізації, які безпосередньо руйнують культурні засади суспільства.

Важливим моментом його теоретичних побудов є дослідження інновацій, при цьому розглянути соціальні інновації не просто. Слід зауважити, що в колективній діяльності подібного ґатунку завжди наявна творчість окремих людей і механізм «колективного навчання», завдяки якому індивідуальні відкриття і новації стають частиною соціальної практики та поступово вбудовуються в систему. Саме цей процес змінює риси соціальної реальності, трансформуючи одночасно і сам механізм перетворень [6]. Не існує необхідних, незворотних або «природних» змін. Усі вони – результат людської творчості і пошуку нових шляхів.

Серед дослідників, які вивчають феномен становлення та розвитку Сінгапуру, а також становлення його соціальної інституціональної інфраструктури зокрема, потрібно, в першу чергу, зазначити роботи безпосередньо Міністра-ментора Сінгапуру – Лі Куан Ю «Сінгапурська історія. Із третього світу в перший» [7], «One Man's View of the World» [8], та «Hard Truths to Keep Singapore Going» [9], який дає практичні рекомендації стосовно державного будівництва загалом, і формування нації зокрема. Навіть побіжний аналіз мемуарів Лі Куан Ю дає конкретні відповіді на теоретичні питання, пов'язані з міжрасовою ворожнечею, пошуком національної ідеї та народженням національної самосвідомості, тобто на ключові питання сьогодення – як «виховати» народ та створити суспільство. Також варто зазначити роботи таких дослідників, які вивчали досвід Республіки Сінгапур: Є. Астаф'єва [10], яка зосередилась на питаннях між конфесіональних взаємовідносин етнічних груп Сінгапура; Георгій Єфімов [11], який досліджував політичний аспект становлення сінгапурської держави.

Важливу роль при підготовці статті, відіграли монографії та роботи видатного спеціаліста у сфері досліджень сучасного Сінгапура Е. Гуревич [12]. В свою чергу, Сергій Обрезанов, директор Російсько-сінгапурського бізнес-інкубатора, зосередився на дослідженні інноваційної складової розвитку нації [13], а Посол Республіки Сінгапур у РФ та Україні у 1995-2002 рр. Марк Хонг поділився своїм баченням успіхів Сінгапуру у процесі створення нації та можливостями для їх застосування у країнах, що розвиваються [14]. Важливим для розуміння історичного дискурсу у контексті соціального інжинірингу керівників Республіки Сінгапур були роботи Д. Воздвиженського [15], А. Решетникова [16] та В. Курзанова [17], які досліджували феномен «сінгапурського дива» у 70-ті та 80-ті роки ХХ ст.

Також, вагому роль у нашому дослідженні відіграли особисті бесіди та інтерв'ю автора з Міністром-ментором Сінгапуру Лі Куан Ю (січень 2007) та послом Республіки Сінгапур до РФ та України Майклом Теєм (2006-2008 рр).

Метою даної публікації є дослідження стратегій інноваційної соціальної політики керівника Сінгапуру Лі Куан Ю як зразка ефективної моделі управлінської діяльності та можливості їх застосування у країнах, що розвиваються.

Виклад основного матеріалу.

Сінгапуру вдалося за короткий історичний проміжок часу пройти без значних соціальних та етнічних потрясінь великий шлях політичного, економічного та суспільного розвитку. Процес соціально-економічного розвитку країни сприяв становленню демократичної системи цінностей, яка у свою чергу, як одна з обов'язкових умов розвинутого суспільства, сприяла становленню обізнаного та впевненого у своїх лідерах населення.

Тим не менше, модель управління країною, яку застосовував Лі Куан Ю, називають м'яким авторитаризмом. Сам засновник Сінгапуру не приховував свої диктаторські звички та схильність до соціального конструювання. Проте ці риси походили не від власного еґоїзму та хибних звичок, а від неможливості передати своє бачення майбутнього своєму народу іншим шляхом. Формат статті не дозволяє нам детально вивчити процес становлення нації з того населення, яке знаходилося на території Сінгапуру у середині ХХ ст., але ми зазначимо основні соціальні ініціативи Лі Куан Ю, які сприяли цьому процесу.

Коли Сінгапур перетворився на незалежну державу, його населення складало близько одного мільйона людей, яких британська влада зібрала в одному місці для підтримки своєї військової бази та порту. 75 відсотків населення складали етнічні китайці, 15 відсотків малайці та приблизно 9 відсотків індійці. Як ми бачимо окрім етнічного розмаїття, існувало відповідне релігійне розшарування – і єдиним об'єднуючим фактором цих людей було географічне острівне розташування та британська колоніальна влада. Після згорання британської присутності у регіоні, у цих людей майже не залишилось чинників внутрішньо-державної інтеграції, однак саме в цей конкретно-історичний період мав місце яскравий прояв ролі особистості в історії.

Таким чином, теоретичні розробки стратифікації суспільства та впливу етнічних та релігійних груп на стабільність суспільства, досліджені відомим соціологом Ентоні Гіденсом [18], знайшли своє практичне застосування та були успішно втілені у життя мільйонної соціальної групи.

У сфері інноваційного економічного розвитку Сінгапура можна виокремити певні етапи становлення економіки країни, які підпорядкувалися чітким алгоритмам і принципам. Так, професор Массачусетського технологічного інституту, По Кам Вонг, виокремлює 4 етапи національної системи інновацій Сінгапура:

- фаза індустріального поштовху (з 1965 року до середини 70-х років), яка характеризувалася високою залежністю від трансферу технологій мультинаціональними компаніями і розвитком трудомісткою промисловості;
- фаза посилення місцевих технологічних здібностей (з середини 70-х років до кінця 80-х), яка характеризувалася швидким зростанням місцевих здібностей в області технологій виробничих процесів, що було викликано виробництвом мультинаціональними компаніями нових та оновлених товарів та послуг;
- фаза експансії прикладних наукових досліджень (з кінця 1980-х років до кінця 90-х), яка характеризувалася швидким розширенням прикладних наукових досліджень мультинаціональних компаній, а також підставою створення нових державних науково-дослідних інститутів;
- фаза переходу на високотехнологічне виробництво і, в основному, на наукові дослідження (з кінця 90-х років), яка характеризується акцентом на місцевих здібностях технологічних інновацій, створенні нових місцевих високотехнологічних підприємств і розвитку заснованих на науці індустрій [19].

У сфері інноваційного соціального розвитку, такі етапи виокремити дуже складно, враховуючи динамізм та складну структуру суспільства. Проте, ми виділяємо певні соціальні цілі та інноваційні методи їх досягнення, які були використані в Сінгапурі.

Головною соціальною стратегічною ціллю для новообраного керманіча країни у 60-ті роки ХХ ст., на нашу думку, було «зробити з населення країни – власників країни». Для досягнення цієї цілі Лі Куан Ю запровадив програму будівництва соціального житла, яке стало доступним для всіх громадян Сінгапуру на дуже привабливих умовах – оплата мешканцями лише невеликої частини вартості житла та довгострокова розстрочка на решту вартості під маленькі відсотки, але без можливості подальшого продажу цієї нерухомості.

Майже 90% населення Сінгапуру стали власниками житла, що відразу надало почуття власності та належності до своєї країни. Відповідно мотивація у досягненні певних політичних та економічних цілей держави у власників нерухомості набагато більше ніж у не власників, особливо для нації, яка не має спільної історії та цінностей.

Під час виконання цієї програми був застосований та успішно реалізований ще один важливий компонент соціальної політики. Зокрема, щоб запобігти утворенню етнічних гетто, влада стежила, щоб у кожному кварталі дотримувалося пропорційне співвідношення китайців, індійців і малайців.

Таким чином, у суспільстві виховувалась толерантність до інших націй та релігій, що дозволило у подальшому звести до нуля релігійну та етнічну ворожнечу. За дуже короткий проміжок часу – протягом життя одного покоління – мешканці Сінгапуру перетворились з китайців, індійців і малайців у громадян Сінгапуру відповідного етнічного походження. А щоденна участь у справах громад, різних за своїм етнічним та релігійним складом, призвела до сприяння розбіжностей у світогляді як належна умова суспільного існування.

Наступна важлива соціальна мета, яка хронологічно постала перед керівництвом країни дещо пізніше, було запобігання виродженню нації. Лі Куан Ю був стривожений проявом феномену «освітнього дисбалансу подружжя» тобто фактом того, що освічені чоловіки беруть за дружин менш освічених жінок, або іншими словами, азійські чоловіки бояться жінок з вищою освітою та вдалою кар'єрою (Таблиця 1).

Таблиця 1. Показники самотніх громадян за віком, статтю та рівнем освіти, у %

Стать та вікова група	Без освіти			Середня			Вища			Науковий ступінь		
	1990	2000	2010	1990	2000	2010	1990	2000	2010	1990	2000	2010
Жінки												
25-29	17	21	23	31	30	35	39	43	52	46	54	62
30-34	10	13	13	15	17	18	21	23	27	23	27	28
35-39	7	10	9	12	14	13	18	20	18	20	23	21
40-44	7	9	9	10	15	12	17	20	16	20	22	19
Чоловіки												
25-29	60	62	64	56	58	64	68	70	74	68	69	76
30-34	38	40	39	22	29	38	25	28	37	26	28	35
35-39	25	28	29	16	18	25	10	15	21	11	13	17
40-44	18	21	23	13	14	18	9	9	14	7	7	11

Джерело: Управління статистики Сінгапуру

В підтвердження дії вказаного феномену, наведемо дані щодо впливу рівня освіти жінок на кількість дітей у сім'ї. Йдеться про те, що кількість пологів у жінок з вищою освітою у 3 рази менша, ніж у жінок без освіти (Таблиця 2).

Таблиця 2. Кількість дітей в сім'ях залежно від рівня освіти жінки в Сінгапурі у 1975 р.

Рівень освіти	К-сть дітей
Жінки з ступенем	1,3
Жінки з вищою освітою	1,9
Жінки з середньою освітою	2
Жінки з початковою освітою	2,7
Жінки без освіти	3,8

Джерело: Управління статистики Сінгапуру

У відповідь на посталі виклики, у країні було створено Державне агентство соціального розвитку, яке зосередило свої зусилля на матеріальному та психологічному заохоченню чоловіків на вибір одруження з освіченими жінками та народженню більшої кількості дітей у подружжях, де обидва батьки мають вищу освіту. Уряд мотивує такі сім'ї народжувати більше дітей, зменшуючи податки та надаючи дітям безкоштовну високоякісну освіту. Ця робота призвела до сінгапурського «бебі-буму» освічених та гарно-вихованих дітей, які у 90-ті роки «закономірно» стали до керма державних та приватних підприємств Сінгапуру. Слід зазначити, що сінгапурське суспільство зазнало структурну трансформацію, де особливу роль набуває група технократів, яка інкорпорується в державно-бюрократичну систему; виділяється сінгапурський пролетаріат, який володіє високим ступенем концентрації; але найбільшим досягненням є наявність в країні потужного і впливового середнього класу. Ми можемо констатувати, що на острові сформувалася нова генерація людей з високим рівнем освіти і кваліфікації, яка стає найбільш соціально-мобільною частиною сінгапурського суспільства.

Дуже важливим елементом розвитку нового покоління, створення успішної економіки, а також елементом зниження градусу соціальної напруги у суспільстві, Лі Куан Ю вважав ефективне вирішення мовного питання. Для створення спільного підґрунтя для таких різних мовних груп – тільки одна китайська мова у Сінгапурі була представлена десятком діалектів, не кажучи вже про малайську та тамільську – керівник Сінгапуру законодавчо закріпив існування 4 офіційних мов Республіки Сінгапур: 3 мови етнічних груп (китайська стандартна мова «мандарин», малайська та тамільська) та англійська мова. Вивчення англійської мови стало обов'язковим для всіх етнічних груп, а значить стало мовою міжетнічного спілкування. В цьому контексті введення обов'язкового тестування ЗНО з англійської мови у 2016 році виглядає як один з засобів реалізувати успішний сінгапурський досвід в Україні. Наявність трудових ресурсів, які вільно володіли англійською мовою, стало головним аргументом для відкриття виробництв та офісів транснаціональних корпорацій у Сінгапурі, а не в інших

азійських країнах. Таким чином, Лі Куан Ю одним своїм рішенням одночасно вирішував і внутрішню проблему соціальної комунікації різних етнічних груп, і зовнішню проблему залучення іноземних інвестицій у економіку країни. Завдяки цьому рішенням, що мало характер соціальної інновації, починаючи з 90-х років Сінгапур займає провідні місця у світових рейтингах легкості ведення бізнесу. Звичайно, проблем із вивченням нової іноземної мови було багато, але зараз практично кожен мешканець Сінгапуру вільно володіє англійською. Це спричинило неймовірний стрибок у міжнародному бізнесі та підвищило конкурентоздатність Сінгапуру. Хоча був також і негативний результат — близько 10% сінгапурських випускників університетів їхали працювати за кордон, оскільки вони вільно володіли англійською. Але й це питання було вирішено: представники сінгапурського уряду щороку їдуть до найкращих університетів світу і «вербують» талановитих студентів з Індії, Китаю та інших країн світу.

Ще до появи у 1982 р. теорії «розбитих вікон» американського соціолога Джеймса Вілсона [20], Лі Куан Ю у 60-ті роки зрозумів, що для створення успішного та раціонального суспільства, економічно ефективної країни, потрібно позбавитися азійського байдужого ставлення до сміття, буддійського ставлення до бруду на вулицях, безхатченків, галасу, антисанітарії та інших асоціальних елементів суспільного життя. Боротьба з засміченням була одним з головних пріоритетів соціальної політики Лі Куан Ю у 60-ті та 70-ті роки. Але, як він сам зазначав – «Поліпшити фізичну інфраструктуру було легше, ніж змінити звички людей. Багато хто з них переселялися з халуп з отвором в землі або відром у надвірних будівлях для справляння природних потреб, в квартири у висотних будинках з сучасною каналізацією, але їх поведінка залишалася точно такою ж, як і раніше» [7]. Робота з населенням країни велася на всіх щаблях державної вертикалі – законодавчі обмеження, матеріальне стимулювання дотримання чистоти, постійні зустрічі-пояснення важливості чистоти чиновниками всіх рівнів – від голів об'єднання власників квартир до міністрів кабінету і навіть сам Прем'єр-міністр проводив багаточасові лекції-настанови по дотриманню чистоти у місті. Така робота поступово приносила свої плоди, але щоб домогтися стандартів благоустрою, прийнятих в державах «першого світу», Лі Куан Ю вирішив перетворити Сінгапур в тропічне місто-сад. Для цього був створений спеціальний департамент в Міністерстві національного розвитку, який займався збереженням зелених насаджень. Було висаджено мільйони дерев, пальм і кущів. Озеленення підняло мораль людей і дозволило їм пишатися містом, в якому вони жили. Людей вчили берегти дерева, і не робили різниці між районами, в яких жив робітничий клас і представники середнього класу та еліти. Проте, люди часто ходили по газонах, топтали траву, псували клумби, крали саджанці, припарковували велосипеди та мотоцикли біля великих дерев, ламаючи їх. Причому порушниками були не тільки бідні люди. Наприклад, був спіяманий лікар, котрий викопував з розділювальної смуги дороги недавно висаджену там сосну цінної породи, яку він вирішив пересадити до свого саду. Щоб подолати байдужість людей до озеленення, міністри уряду Сінгапуру привчали дітей в школах піклуватися про рослини і доглядати за садами, а вони вже передавали свій досвід батькам. Поступово, все місто зазеленіло, що почало вигідно відрізняти Сінгапур від інших азійських країн, де не приділяли уваги озелененню.

Протягом відносно короткого часу у сінгапурському суспільстві з'явилося значне число інституцій, у діяльності яких активну участь беруть громадяни країни. Це: Рада з розвитку місцевих громад, Об'єднаний рух молоді, Національний конгрес профспілок, Ради взаємодопомоги та інші організації. Значні зміни останнім часом зазнав і профспілковий рух. У Сінгапурі був узятий курс на одержавлення профспілок, пізніше галузеві профспілки були перетворені в профспілки окремих підприємств, що призвело до дроблення і зниження рівня профспілкового руху. Дієвим механізмом політичного процесу в Республіці Сінгапур є громадська думка. Думка громадян Республіки Сінгапур не тільки постійно вивчається, враховується політичними партіями, береться на озброєння громадськими організаціями, а й активно формується, насамперед державою в її ж цілях. Для створення впливової та аргументованої громадської думки, дуже важлива відповідна освіта та навчання. Ймовірно, найбільш серйозна увага в моделі керівництва Лі Куан Ю приділяється соціальному інституту освіти. Йдеться про роль навчання у формуванні працівників майбутнього, яке відображається у великій автономії членів суспільства, їх готовності «створювати свої власні системи управління, контролювати себе, і взяти на себе відповідальність за створення нового та оновлення існуючого. Вони мають бути дисципліновані, щоб думати самостійно і шукати успіху без наглядча на шиї» [7]. Ця настанова, може здатися, суперечить поширеній думці про власний стиль лідерства Лі Куан Ю, але він вимагав, щоб дітей вчили не знанням, а навичкам їх швидкого пошуку та освоєння. Сінгапурська освіта спрямована на створення середовища, яке мотивує кожного учня вдосконалювати знання протягом усього життя,

освоювати нові технології, розвивати підприємницький дух, вміти брати на себе відповідальність перед суспільством.

Висновки. Дослідження соціальних інновацій Лі Куан Ю в якості основних факторів розвитку сингапурського суспільства дозволяє виділити наступне:

- контроль та регулювання основних сфер соціального життя сингапурського суспільства покладено на політичні та державні інститути, зокрема уряд;
- висока ефективність роботи органів управління, пов'язана з правильним підбором і розстановкою кадрів державних органів, дозволяє по-новому осмислити бюрократичний феномен М. Крозьє чи М. Вебера;
- розвиток інституту освіти служить найважливішим чинником соціальної мобільності і забезпечує високий професійний рівень прийнятих рішень, а відтак – забезпечення прогресивного соціального поступу;
- вирішення проблеми етнічних нерівностей, а саме усунення етнічної дискримінації і забезпечення рівноправності є неодмінною умовою стабілізації суспільства.

Сінгапур протягом декількох десятиліть послідовно відстоював право йти власним шляхом. Суть його – у ретельному аналізі конкретних історичних умов суспільства, його національних, релігійних, культурних особливостей; поєднання економічного прогресу з традиційними моральними та культурними цінностями. Але головна причина успіху Сінгапуру, як зазначав сам її засновник – Лі Куан Ю, – це люди. І саме ці люди, під вдалими керівництвом, змогли створити успішну сучасну країну протягом життя одного покоління.

Республіка Сінгапур є яскравим прикладом всесвітнього процесу глобалізації економіки, становлення сучасної державності та розвитку демократії. Позитивний досвід соціально-економічних і політичних перетворень Сінгапуру може бути успішно використаний і в Україні, але з урахуванням соціальних, політичних, історичних та економічних особливостей нашої країни.

Література

1. Шумпетер И. Теория экономического развития. М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. 401 с.
2. Шумпетер И. Социализм, капитализм и демократия. / И. Шумпетер. - М.: Экономика, 1991. - 540 с.
3. Freeman C. The National System of Innovation in Historical Perspective // Cambridge Journal of Economics. - 1995. - No. 19, - P. 5-24
4. Lundvall B-A., Johnson B., Andersen E.S., Dalum B. National Systems of Production. Innovation and Competence Building // Research Policy. Feb. 2002. - Vol. 31, - Is. - 2. P. 213-231.
5. Крозьє М. Современное государство – скромное государство. Другая стратегия изменения [Электронный ресурс] / М. Крозьє // Свободная мысль, 1993, № II. – С. 35–43. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/42.php
6. Штомпка П. Социология социальных изменений [Электронный ресурс] / П. Штомпка. – М. : Прогресс, 1996. – Режим доступа : www.socioline.ru/pages/petr-shtompka-sotsiologiya-sotsialnyh-izmenenij
7. Ю Л.К. Сингапурська історія. Із третього світу в перший. Том 1 і 2. – К. : О. Капусти, 2011. 1050 с.
8. Yew, Lee Kuan. One Man's View of the World. Singapore : Straits Times Press, 2013. 348 p.
9. Yew, Lee Kuan. Hard Truths to Keep Singapore Going. Singapore : Straits Times Press, 2011. P. 522.
10. Астафьева, Е. М. Сингапур. Азия и Африка сегодня. - 2012. - № 6 (659). - С.48-54
11. Ефимов, Г. В. Политический процесс в Республике Сингапур в период перехода от авторитаризма к демократии: общее и особенное : диссертация ... кандидата политических наук : 23.00.02 / Ефимов Георгий Викторович; [Место защиты: Дальневост. гос. ун-т]. - Владивосток, 2010. - 182 с.
12. Гуревич Э.М. Авторитарная модель развития Сингапура // Государственность и модернизация в странах ЮВА. М.: Институт востоковедения РАН, 1997. – С. 76-96; Гуревич Э.М. Интеграция по-сингапурски // Азия и Африка сегодня. – 2002. - № 9. – С. 36-41; Гуревич Э.М. Политическая система современного Сингапура. – М., 1989. - 160 с.
13. Обрезанов, С. А. Основные этапы и ключевые инструменты инновационного развития (на примере Сингапура) : монография / Обрезанов С. А. ; Гос. образовательное учреждение высш. проф. образования Российская гос. акад. интеллектуальной собственности. - Москва : РГАИС, 2011. - 116 с.

14. Хонг Тат Сун, М. Секреты успеха Сингапура : 12 ст. господина Марка Хонга Тат Сун, Посла Респ. Сингапур в России и на Украине / [Неофиц. пер. V.N. и др.]. - М., 2000. - 173 с.
15. Воздвиженский Д. История Сингапура [Электронный ресурс] / Д. Воздвиженский. // Вокруг света, 2002. – Режим доступа : <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/172/>
16. Решетников, А. Н. Сингапур: этнические проблемы в странах ЮВА / А.Н. Решетников. М. : Наука, 1974. - 246 с.
17. Курзанов, В. Н. Сингапур в экономике Юго-Восточной Азии / В. Н. Курзанов. М., 1985.- 184 с.
18. Гидденс, Э. Социология / Пер. с англ.; науч. ред. В. А. Ядов; общ. ред. Л. С. Гурьевой, Л. Н. Посилевича. — М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 704 с.
19. Wong P. K., Singh A. The pattern of innovation in the knowledge-intensive business services sector of Singapore //Singapore management review. – 2004. – №. 1. – P. 21.
20. James Q. Wilson, George L. Kelling. Broken windows. The Atlantic Monthly. March 1982. P. 29-38.